

Megszólításformák Móricz Zsigmond „A fáklya” című regényében

A társadalmi kapcsolatteremtés nyelvi formái a köszönés és a megszólítás. A magyar nyelvészeti szakirodalomban meglévő, ezzel a témával foglalkozó cikkek egyik része egyes korszakoknak a teljesség igénye nélküli leírására korlátozódik (vö. THEWREWK 1897, SIMONYI 1911, SINOR 1974). A mai nyelvre vonatkozóan néhány összefoglaló tanulmány is megjelent (vö. LADÓ 1958, 1959, GUSZKOVA 1981, DEME–GRÉTSY–WACHA 1987/1999). A nyelvhasználat és társadalom összefüggését kutató szociolingvisztika egyik kedvelt vizsgálati témaköre a nyelvi tiszteletadási formák bemutatása (vö. TÓTH MIHÁLY 1983, KISS JENŐ 1993, BALÁZS 1993, SÁNDOR 1996, KISS JENŐ 1995). Az újabb kutatások a pragmatika és a beszédaktus-elmélet eredményeinek bevonásával bővítik a témával kapcsolatos ismereteket (vö. NYOMÁRKAY 1998, 1999).

A fenti tanulmányokban több helyen is olvashatjuk, hogy a régi korok tiszteletadási formáinak tanulmányozására a szépirodalmi alkotások kitűnő lehetőséget nyújtanak. DEME LÁSZLÓ a következőket írja: „Jó tükrözője az érintkezésformák mindenkori értékének és értékváltozásának a mindenkori szépirodalom” (DEME 1987/1999: 62). SEBESTYÉN ÁRPÁD több cikkében és előadásában a szociolingvisztikai szemléletmód érvényesítését hangsúlyozza a realista szépirodalmi művek elemzésében. Hasznos nyelvi elemzési szempontnak tartja annak megfigyelését, hogy a szereplők nyelvezete milyen mértékben és hogyan érzékelteti társadalmi hovatartozásukat, szociális helyzetüket, műveltségüket, életkorukat és nemüket (1990: 45, 1993: 85). BALÁZS GÉZA népies íróink prózájára hivatkozik: „Népies íróink gazdagon alkalmazzák a kapcsolatra utaló nyelvi elemeket. Prózájukba beépítik a népnyelvnek ezeket az elemeit” (1993: 49). NYOMÁRKAY ISTVÁN a középosztály udvariassági beszédaktusait tanulmányozva a nyelvi példákat Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Harsányi Zsolt és Molnár Ferenc műveiből meríti. A fenti megállapításokat figyelembe véve jelen írásomban Móricz Zsigmond „A fáklya” című regényében szereplő megszólításformákat rendszerezem. A nyelvi adatokat a szereplők dialógusaiból gyűjtöttem. Vizsgálatomban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1975-ben megjelent Móricz Zsigmond „Regények II.” című kötetének szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom. A regény cselekménye falun — Musán és Fábián-

falván — játszódik. Móricz valóság híven jeleníti meg a korabeli falu társadalmának egy metszetét. A regényben bemutatott falu társadalmát a következőképpen rétegződik: Arday képviseli a vezető földesúri osztályt, a falusi értelmiség megtestesítői: Matolcsy Miklós, Dékány Sámuel lelkész és felesége, a tanító és felesége és a fiatal tanítónő, Margit. A parasztságot a kurátor, a csordás, a cseléd és egy névtelen parasztember képviseli. Epizód szereplőként jelennek meg a regényben a földesúri hatalom előtti megalázkodás tipikus képviselői: a rendőrkapitány és a takarékpénztár igazgatója. Hasonlóan kevés szerepe van Matolcsy Miklós két paptársának, Alvintzynek és Vitéz Györgynek. Ők a papi életvitelt reprezentálják.

„Minden beszélgetésnek van egy bizonyos udvariassági telítettsége, azaz — és ez általános nyelvi jelenség — két ember nyelvi kapcsolata, társalgása, akarva akaratlanul bizonyos konvencionális formákat tartalmaz. Így a beszélgetés vagy akár az egyirányú beszéd, nemcsak a közlendőt tartalmazza, hanem bizonyos mértékben fényt vet a szóló és a hallgató társadalmi kapcsolatára is” (SINOR 1974: 545). A fenti megállapítás érvényesnek látszik az említett regény szereplőinek egymás közti nyelvi érintkezésformáira is.

A m e g s z ó l í t á s LADÓ JÁNOS meghatározása szerint „beszédtársunk személyének szavakkal való megjelölése” (1959: 23). A szakirodalom a beszélgető partner kétféle formában történő megjelölését (személyfelhívás, személyemlítés) különíti el. Az első azok a formák tartoznak, amelyeket „eredetileg a beszélgetés megelőzőjeként, annak szándékát jelezve, esetleg a beszédre való engedélykérés formájaként használunk: például *uram, engedd meg, hogy...* (uo.). A második csoportba tartozók a mondat szerves részei: *Maga is ott lesz?*

A megszólításformák fontos szerepet kaphatnak a kapcsolat felvételében, fenntartásában és lezárásában (vö. JUHÁSZ JÓZSEF 1983: 156). KISS JENŐ ezt a megállapítást azzal egészíti ki, hogy az említett nyelvi elemek tiszteletadásra és a partnerrel szembeni érzelmek kifejezésére is szolgálnak. A megszólításformák választását befolyásoló tényezők között a partnerek nemét, életkorát, társadalmi státuszát, rokonsági és ismertségi fokát, valamint a családi állapotát tartja legfontosabbnak (vö. 1995: 269).

A fentiek alapján LADÓ JÁNOS (1959) szempontjait figyelembe véve rendszerezem a regényben előforduló megszólításformákat. Az elemzési sorrend megállapításakor a vizsgált nyelvi elemek előfordulásának gyakoriságát tekintem irányadónak. Az első csoportot a t á r s a d a l m i á l l á s h o z , f o g l a l k o z á s h o z k a p c s o l ó d ó m e g s z ó l í t á s o k alkotják: *tiszteletes úr (uram)* (56), *tisztelendő úr* (3), *pap uram* (1), *nagytiszteletű úr (uram)* (5), *nagytiszteletes uram* (2), *nagytiszteletű asszony* (6), *nagyságos asszony* (5), *kurátor úr (uram)* (13), *képviselő úr* (9), *nagyságos uram* (1), *tanító úr* (1), *főkapitány úr* (1). A regényben előforduló nyelvi adatok száma: 103. Ezek között a leggyakoribbak a papok megszólítására szolgáló egyházi címek. A

„Nyelvművelő kézikönyv” a fenti megszólításokkal kapcsolatban megállapítja, hogy a református és az evangélikus lelkészeket a *nagytiszteletű úr*, a segédlelkészeket a *tiszteletes úr*, illetve a feleségüknek járó *nagytiszteletű* és *tiszteletes asszony* forma illette (vö. NyKk. I, 387). A regény főszereplője Matolcsy Miklós, Fábíánfalva újonnan kinevezett fiatal református papja, így nem véletlen, hogy környezetében mindenki a *tiszteletes úr (uram)* néven szólítja: „Sose kell avval törődni mámma, *tiszteletes uram*” (18). A példák között szerepel a reformátusok körében nem használatos, csak a katolikus papnövendékek megszólítására szolgáló *tisztelendő úr* megnevezés is. Ennek a magyarázata az lehet, hogy a kifejezés egy idegen szájából hangzik el, akivel Matolcsy Miklós a falu határában találkozik, s aki nem ismeri közelebbről a fiatal papot: „Jó napot, *tisztelendő úr*” (46). Egy alkalommal Arday, a képviselő a *pap uram* megszólítást alkalmazza: „Nincs magának, *pap uram*?” (132). A cinikus hangvétellő forma Ardaynak a pap iránti lenézésére, megvetésére utal.

A *nagytiszteletű (nagytiszteletes) uram* megszólítások minden esetben Dékány Sámuelnek, az idős musai papnak szólnak. Hivatalos beszédhelyzetekben Matolcsy Miklós mindig így szólítja az idős papot: „S íme most *Nagytiszteletű uram*” (13). Az *úr* szóhoz kapcsolt birtokos személyjel a korabeli társadalomban azt jelezte, hogy „a beszélő l é n y e g é b e n úgy érzi, hogy egy kaszthoz tartozik a megszólítottal” (SINOR 1974: 549). A kurátor hivatalos beszédhelyzetben a birtokos személyjel nélküli alakot használja: „Itt a mi papunk, *nagytiszteletes úr*” (12). Bizalmas beszélgetés közben a birtokos személyjeles formával él: „Mer instállom, *nagytiszteletű uram*” (15).

A *nagytiszteletű asszony* megszólítás Dékány Sámuelnéét a korabeli szokások alapján férje után illeti meg. Matolcsy Miklós megismerkedésük kezdetén beszédhelyzetről függetlenül mindig így szólítja: „Igazán, *nagytiszteletű asszony*” (56). Később a feleségnek a férje társadalmi pozíciója után kijáró *nagyságos asszony* megszólítással él: „Maga hogy jött be, *nagyságos asszony*, mért?” (145).

Szintén társadalmi álláshoz kapcsolódó a *nagyságos uram* megszólítás. 1945 előtt a magyar társadalomban a megszólításformák használatának szigorú szabályai voltak: „pontosan meg volt határozva, hogy például hányadik fizetési osztálytól kezdve járt a *nagyságos*, illetve a *méltóságos* cím” (NyKk. I, 386). Az említett formával mindössze egyszer találkozunk a regényben: a rendőrkapitány hivatalos beszédhelyzetben így válaszol a falu földesurának: „Igenis, *nagyságos uram*” (134).

A következő a *képviselő úr* megszólítás, amely országgyűlési képviselő tisztséget viselő személy megnevezésére szolgál. A regény szereplői Ardayt hívják így hivatalos és bizalmas beszédhelyzetben egyaránt: „Azért szerettem volna jelen lenni *képviselő úr*” (120).

Fontos szereplője a regénynek a kurátor, a református egyházközség gondnoka. Őt is minden esetben a társadalmi tisztségének megfelelően szólítják: „Phó, derék ember ez, *kurátor uram*” (15).

Epizód szereplőként van jelen a regényben a tanító, akit szintén a foglalkozása alapján szólít meg Matolcsy Miklós: „Sajnálom, kérem, *tanító úr*” (43).

S végül van még egy beosztásra utaló megszólítás: *főkapitány úr*. A jegyzőkönyv felvételekor így fogalmazza meg kérését Arday a rendőrkapitánynak: „Kérném a jegyzőkönyvet, *főkapitány úr*” (134).

A második csoportba a *s z e m é l y n é v m á s s z e r ű m e g s z ó l í t á s f o r m á k* tartoznak: *maga* (34), *ön* (6), *kegyed* (2), és a *kend* (1). A nyelvi adatok száma: 43. A *maga* használata a két világháború közti időben általános, de egyben bonyolult is volt. Az enyhítő szavak nélküli alkalmazása az egy nemhez tartozók társalgásában sohasem volt valóban udvarias. A társadalmilag egyenrangú férfi és nő között azonban — mindkettő szájában — teljesen általános és megengedett volt (vö. SINOR 1974: 549). Ez a megállapítás érvényes a regény szereplőinek nyelvi kapcsolatára is. Ha a férfi és nő kapcsolatát tekintjük, mindhárom női szereplő — Dékány Sámuelné, Margit és Dékány Márta — mindvégig magázza Matolcsy Miklóst. Dékányné, az idős pap felesége bizalmas beszélgetés közben többször is így szólítja a fiatal papot: „*Maga* sokkal rosszabb nyelvű, mint gondolná az ember” (68).

Matolcsy Miklós szintén magázza az idős papnét, de a *maga* 3. személyű udvariassági névmáshoz tisztelete jeléül még egy társadalmi álláshoz kapcsolódó megszólítást is fűz: „*maga* aludt, *nagytiszteletű asszony*” (71).

Margit, Matolcsy Miklós szerelme is legtöbbször így fordul kedveséhez: „*Maga* nem táncol?” (187); „*Maga* még nem is tudja” (188).

Márta, az idős pap lánya szintén ezzel a megszólítással él: „Jé, *maga* itt?” (83); „*Maga* valami álomszuszéknak tart engem?” (94). Matolcsy Miklós viszonozza a magázást: „S *maga* rossz embernek tart engem?” (94).

Férj és feleség nyelvi kapcsolatában is találunk példát a *maga* használatára, amikor Dékányné férjét korholja: „Csak *maga* ilyeneket szalasszon ki a száján” (10).

Más szerepe van a *maga* udvariassági névmásnak a férfiak egymás közti társalgásában. A kurátor Matolcsy Miklóssal folytatott vitájában gyakran alkalmazza ezt a névmást: „*Maga* aztat nem is tuggya” (233); „*Maga?* ... Nem lesz itt *maga* sokáig *tiszteletes úr!* (uo.). Az indulat hevében néha csak önmagában alkalmazza a névmást mintegy bántó célzattal. A következő mondatokban azonban már hozzáilleszti a pap foglalkozására utaló címet, feloldva ezzel a *maga* nyersségét.

Matolcsy Miklós általában egy másik megszólítással együtt használja a szót, megadva ezzel a másik félnek a kellő tiszteletet: „Nézze, *barátom*, képzelje csak magát az én helyembe: *maga* most mit tenne?” (28). Mindössze egyszer fordul

elő az enyhítő szó nélküli változat, kifejezve ezzel a fiatal papnak a kurátor iránt érzett megvetését: „Megálljon csak! *Magának* meg akarom mondani előre” (230).

A következő udvariassági névmás az *ön*, amely „a *magá*-val szemben nagyobb távolságtartást, jelentősebb megbecsülést és tiszteletadást fejez ki” (GUSZKOVA 1981: 47). Ezt a mértéktartó, kissé hivatalos önözést alkalmazza Arday Dékánynéval szemben: „mivel *ön* még nem beszélt velem, bár ő üzent *önnek*” (uo.).

Az önözésre másik példa, amikor Matolcsy Miklós a városi vendéglőben felelősségre von egy istenkáromló fiatalembert: „És mi az *ön* hite? Mi maradt meg *önben* gyerekkori vallásos emlékeiből?” (127). Az *ön* használata jól érzékelteti a közöttük lévő mérhetetlen távolságot. Hasonló a funkciója ugyanebben a dialógusban a *kegyed* megszólításnak is: „*kegyednek* egyáltalán semmi vallásos érzése, meggyőződése, vagy elképzelése sincsen?” (127). Matolcsy Miklós gondolatban megveti, szóban azonban kimérten udvarias a fiatalemberrel szemben.

Egy másik esetben Arday használja ezt a megszólítást, amikor váratlanul betoppan a fiatal pap házába: „Fiatal barátom, *kegyed* meg lehet lepve azon, hogy fölkerestem” (169). Szavaiban túlzott udvariasság érezhető.

Egy esetben előfordul a *kegyelmed* szó népies változata: *kend*. Dékány Sámuel, az idős pap alkalmazkodva a kurátor népies beszédmódjához a megszólításban a nyelvjárási változatot alkalmazza: „Mint *kend* a papokhoz, vagy mi a tatár!” (15).

A harmadik csoportot a *n e m e k* szerint elkülönülő megszólítások alkotják: *uram* (5), nagytiszteletű *asszony* (6), nagyságos *asszony* (5), *asszonyom* (1), *kisasszony* (2). A nyelvi adatok száma: 19. Az *uram* a „Nyelvi illetan” szerint „minden felnőtt férfit megillető választékos megszólítás” (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987/1999: 497). Még udvariasabb, ha eléje valamilyen jelzőt teszünk, vagy kimondjuk a megszólított vezetéknevét vagy rangját. Ilyenek voltak a fentiekben tárgyalt *nagyságos uram*, *tiszteletes uram* és a *kurátor uram* megszólítások. Jelzővel ellátott és nélküli formára a cseléd beszédében találunk példát, aki így meséli el Matolcsy Miklósnak az élettörténetét: „Dehogynem vót, *kedves uram*, vót nekem kettő” (96). A kurátor háromszor próbálkozik Matolcsyhoz fordulva az *uram* formával: „Nem termett annak, *uram*” (27); „Nohát, *uram*, ahogy én esmerem ezeket a népeket” (28).

Hasonló a helyzet az *asszonyom* formával, amely férjezett nők megszólítására alkalmas, s az udvariasság a szó elé tett jelzőt is megkíván. A regény férfi szereplői is ezeket a formákat alkalmazzák az idős papnéhoz szólva: *nagytiszteletű asszony*, *nagyságos asszony*. Mindössze egyszer fordul elő a jelző nélküli forma Arday beszédében: „Ön, *asszonyom*, sokkal okosabb” (159). A képviselő hideg, elutasító a papnéval szemben.

Következő a *kisasszony* megszólítás, amely 1945 előtt az úri családból származó hajadon lánynak, illetve vidéken a tanítónőnek a megszólító neve volt (vö. DEME–GRÉTSY–WACHA 1987/1999: 450). Matolcsy Miklós így szólítja Dékány tiszteletes lányát, s a falu fiatal tanítónőjét egyaránt: „Ez az iskolájuk, *kisasszony*” (188).

A negyedik csoportba a rokonsági fokozatot jelző, családi körből származó megszólítások tartoznak: *apuka* (4), *anyuskám*, *anyucikám*, *anyuci* (2), *jányom* (1), *édesanyám* (8), *fiam*, *fiacskám* (4). A nyelvi adatok száma: 19. Dékány Márta édesapja megszólítására minden alkalommal az *apa* szó kicsinyítő képzős alakját használja: „Hova siet *apuka?*” (7); „Ne szidd magad, *apuka!*” (11). Édesanyjához fordulva pedig így szól: „*Anyuskám*, *anyucikám*” (83); „Szeles vagyok, *anyuci?*” (uo.). Dékány Sámuel a lányát a szó népies változatával illeti: „Gyere csak *jányom*” (14). Matolcsy Miklós mindig választékosan szól édesanyjához: „El kell mennem, *édesanyám*” (174); „Én tudnék *édesanyának* mutatni egy lányt” (198). Az édesanya Miklós megszólításakor a *fiú* szó birtokos személyjeles, illetve kicsinyítő képzős alakját használja: „Tegyük fel, *fiam*” (261); „Feltegyük *fiacskám?*” (uo.).

Az ötödik csoportba a kedveskedő megszólítások tartoznak: *kedvesem* (3), *kedves* (5), *szívem* (4), *lelkem* (1), *édes kicsim* (1), *kedves kis cicám* (1), *kis édes* (1), *mókus* (1), *macska* (1).

A *kedves(em)* „családi vagy baráti, kedveskedő megszólításforma mindkét nem részéről, mindkét nemű személynek” (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987/1999: 444). A regényben az idős pap így szól a feleségéhez: „Isznak valamék kocsmába, no, mondja csak ki *kedves*” (9). Matolcsy Miklós is így akarja szóra bírni szerelmét: „Mi történt az istenért, *kedves*” (212). Ezt a formát használja Alvin-tzi, Matolcsy idősebb paptársa is fiatalabb barátját köszöntve: „Isten hozott, *kedvesem*” (176). Bizalmas beszélgetés közben egyszer a képviselő így szólítja Matolcsy Miklóst: „Mondja meg, *kedvesem*” (143).

A *szívem*, *édes kicsim*, *kedves kis cicám*, *kis édes* megszólítások Matolcsy Miklós szájából hangzanak el szerelmének becézésekor: „*édes kicsim*, miért sír, *kedves kis cicám*” (212); „tessék könnyíteni a szívén... *kis édes*” (uo.); „Tudja *szívem* ... mennyit keresnek ök?” (215). Margit is viszonyozza a kedveskedést: „Mit akar mondani, *szívem*” (261); „Nem, *szívem*, maga jó” (uo.).

A *lelkem* szót Dékány Sámuel használja felesége megnyugtatóására: „Ugyan *lelkem*, sose bánja” (10). Lányával társalogva pedig állatneveket talál ki: „Gyere onnan te *mókus*” (9); „Te *macska*” (10).

A hatodik csoportot a keresztneves formák alkotják: *Miklós* (3), *Margit* (6), *Margitkám* (2), *Márta* (3). A nyelvi adatok száma: 14. Matolcsy Miklóst mindössze ketten — Dékányné és Margit — szólítják bizalmasan a keresztneven: „Mit csinál az édesanyja, *Miklós?*” (218). A fiatal pap bizalmas beszédhelyzetben szintén a kedvesének keresztnevét, illetve annak becézett alakját alkalmazza: „*Margit*... *Margitkám*... édes... kicsi *Margitkám*” (212).

Dékány Sámuel lányát, Mártát édesapja és édesanyja hívja csak így: „Aggy egy pohár vizet, *Márta*” (8); „*Márta, Márta*” (83).

A hetedik csoportot a *hangulati megszólítások* képezik. Ide a *barátom* (14) szót soroltam, amely előfordul önmagában és a *fiatal, kedves*, illetve *édes* jelzőkkel társítva. A *kedves barátom* megszólításról a „Nyelvi illetan” a következőket írja: „Közvetlen megszólításban a nála fiatalabbnak (atyáskodó) megtisztelő megszólítási formája idős(ebb), rangosabb férfi részéről” (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987/1999: 443). A regénybeli szereplők Matolcsy Miklóst szólítják így. Dékány Sámuelné bizalmas barátjának tekinti a fiatal papot: „*Kedves barátom*... kimondhatatlanul sajnálom magát” (79). Az idős pap atyáskodó tisztelettel szól Matolcsyhoz: „Tisztelt *fiatal barátom*” (12). Arday részéről felnőttes fölényeskedés érezhető: „*Fiatal barátom*, kegyed meg lehet lepve” (169); „*Kedves barátom*, közeledik február 18.” (172); „Mondja meg, *barátom*” (172). Alvintzi, Matolcsy Miklós idős paptársa gyengédséggel és szeretettel szól a fiatal paphoz: „Ah, *kedves barátom*, isten hozott” (176).

A nyolcadik csoportba az *életkort tükröző megszólításformák* tartoznak: *öcsém* (4), *bátyám* (2), *fiam* (6). A nyelvi adatok száma: 12. Mindhárom szó az életkoron kívül nemre is utal. Az *öcsém* megszólítást Dékány Sámuel, az idős pap használja a fiatal Matolcsy Miklóssal szemben: „No, isten hozott *kedves öcsém*” (14); „No, *öcsém*, hát hogy vág a bajusz?” (182). A fiatalabb kolléga megtisztelő, kissé „atyaiais” megszólítása természetes az idős pap részéről.

A *bátyám* a húszas-harmincas években társadalmilag egyenrangú férfiak között a fiatalabb részéről általánosan elfogadott megszólítás volt, s gyakran alkalmazták a megszólított keresztnévvel vagy a *kedves* melléknévvel egybekötve (vö. SINOR 1974: 549–50). Ezt figyelhetjük meg Matolcsy Miklós esetében is, aki tisztelettudó módon így fordul idősebb kollégájához: „Mélyen tisztelt *kedves Bátyám*” (13); „*Kedves bátyám*, jó színben vagy” (182).

A *fiam* hasonló az *öcsém* megszólításhoz, amennyiben idősebb férfi szólít meg így fiatalabb férfit. Dékány Sámuel legtöbbször az *édes* jelzővel társítva fejezi ki a fiatal pap iránti rokonszenvét: „*Édes fiam*: a vármegyével szemben mindenki gyáva” (38). Arday, a képviselő csak akkor szólítja így Matolcsyt, amikor személyes kéréssel fordul hozzá: „Vigye vissza *fiam* az aranyakat” (172).

A kilencedik csoportba a *vezetékneves megszólítások* tartoznak: *Matolcsy* (9), *Arday* képviselő úr (1). A nyelvi adatok száma: 10. A fiatal papot a vezetéknevén legtöbbször Dékányné hívja: „Maga nem őszinte, *Matolcsy*” (57); „*Kedves Matolcsy*” (79). Egy alkalommal Dékányné lánya is így kiált utána: „*Matolcsy, Matolcsy!*” (100).

A következő csoportot a *megszólítás-helyettesítő formák* alkotják. Idetartoznak a *tetszik* segédigés szerkezetek (10). A megszólítást megkerülve így udvariaskodik a kurátor Dékány tiszteletesnek: „No, mit

teccik szóllani a papunkhoz” (15); „*Tessék* csak aláírni” (29). Matolcsy Miklós és az idegen férfi közötti dialógusban is mindkét fél kerüli egymás megszólítását, hisz nem ismerik egymást: „*Kérem* most álljon meg, *tessék* visszafordulni” (46); „Akkor mért *tetszik* vele foglalkozni?” (47). Az idős hölgy iránti tiszteletét fejezi ki Matolcsy Miklós, amikor tetszikeli Dékánynét: „Felolvasom... ha meg... *tetszik* engedni” (62). Hasonló udvarias magatartást tanúsít a fiatal pincérlány Matolcsyval szemben: „Mit *tetszik* parancsolni?” (105); „Ne *tessék* haragudni” (114).

Az újabb csoportot a *s z e m é l y n é v m á s o k* alkotják. Ezek közül az egyes szám második személyre (*te*) találtam példákat. Dékány tiszteletes tegezi a lányát: „Gyere onnan *te* mókus, mer ha meglát valaki, mingyán az lesz a pletyka, hogy *te* várod a legjobban!” (9). Az idős pap Matolcsyval folytatott beszélgetésekor is a tegező formát választja: „Ha *te* azt mondod a parasztnak” (221). S végül a letegező formára is van egy példa, amikor a rendőrkapitány lekezelően szól Matolcsyhoz: „Majd leszel még *te* is” (136). A mondathoz hozzáfűzött írói narráció is megerősíti ezt: „mondta a rendőrkapitány felröhögve, de már amolyan fidélis komázással, mintha pajtásos hecc volna közöttük” (uo.).

Kevés példa a *családi állapotot kifejező megszólításokra* is akad: *asszonyom* (1), *kisasszony* (2), ezeket azonban a két szempont keresztjezése miatt a nemek szerint elkülönülő megszólításoknál tárgyaltam.

Az utolsó csoportba az *egy osztályon*, illetve *rétegen belül* használt *mellérendelő megszólítások* tartoznak: *kolléga úr* (1), *kedves kollégám* (1). Mindkét választékos megszólítást Dékány Sámuel alkalmazza, amikor fiatal paptársát hivatalosan köszönti: „Isten hozta, *kolléga úr*” (12); „Tisztelt fiatal barátom, *kedves kollégám*” (uo.).

Összegzés: A regényben vizsgált megszólításokat tekintve a következő sorrend alakult ki: 1. Társadalmi álláshoz, foglalkozáshoz kapcsolódó megszólításformák; 2. személynévmásszerű megszólításformák; 3. nemek szerint elkülönülő megszólítások; 4. rokonsági fokozatot jelző megszólítások; 5. kedveskedő megszólítások; 6. keresztneves megszólításformák; 7. hangulati megszólítások; 8. életkort tükröző megszólításformák; 9. vezetékneves megszólítások; 10. megszólítás-helyettesítő formák; 11. személynévmások; 12. családi állapotot kifejező megszólítások; 13. egy osztályon, illetve rétegen belül használt, mellérendelő jellegű megszólítások.

A fenti felsorolás azt mutatja, hogy a megszólítást döntően befolyásolja a szereplők egymás közötti kapcsolata, a megszólított társadalmi rangja, foglalkozása, neme és életkora. Fontos szerepet játszik a megszólítások választásában a beszédhelyzet formális, illetve informális jellege. A vizsgált nyelvi elemek ki- valóan alkalmasak a tiszteletadásra és az érzelmek kifejezésére is.

IMRE RUBENNÉ

Irodalom

- BALÁZS GÉZA (1993): *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. Bp.
- GUSZKOVA ANTONYINA (1981): *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. NytudÉrt. 106. sz. Bp.
- JUHÁSZ JÓZSEF (1983): Szövegtani vázlatok. I. A megszólítás funkciói a szövegben. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk. RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp. 152–63.
- KISS JENŐ (1993): Köszönés- és megszólításformák a Rábaközi Mihályiban. *Nyr.* 117: 208–28.
- KISS JENŐ (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Bp.
- LADÓ JÁNOS (1958): Köszönés és megszólítás napjainkban: *Nyr.* 82: 422–430.
- LADÓ JÁNOS (1959): Köszönés és megszólítás napjainkban: *Nyr.* 83: 23–36.
- DEME LÁSZLÓ–GRÉTSY LÁSZLÓ–WACHA IMRE (szerk.) (1987/1999): *Nyelvi illetan*. Bp.
- Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk. GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1983–1985.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Nyr.* 122: 277–83.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN (1999): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Nyr.* 123: 145–9.
- SÁNDOR ANNA (1996): Koloni köszönés- és megszólításformák. *Nyr.* 120: 302–18.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1990): A nyelv rétegződéséről, a szociolingvisztikai szemléletmódról. *MNyTK.* 189: 42–48.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1993): Szövegértés, stílusérzékelés. *MNyTK.* 196: 85–94.
- SIMONYI ZSIGMOND (1911): Az udvariasság nyelvéről. *Nyr.* 40: 1–8, 149–55.
- SINOR DÉNES (1974): A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közti időben. *NytudÉrt.* 83: 545–52.
- THEWREWK EMIL (1897): Az udvariasság nyelve. *Nyr.* 26: 9–15, 101–8.
- TÓTH MIHÁLY (1983): *Köszönések és megszólítások Bag községben*. MCsD. 20. sz. Bp.

